

UOT - 330.322:336.226.112.2

İnvestisiyaların tənzimlənməsinin vergi aspektləri

Rzayev Pərviz Qafar oğlu*
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması istiqamətində optimal vergi mexanizmi problemlərinin öyrənilməsi və müvafiq təkliflərin irəli sürülməsi.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - investisiya fəaliyyətinin səmərəli tənzimlənməsi və vergi mexanizmi ilə bu fəaliyyətin stimullaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən olunması.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - daha geniş elmi araşdırmalar tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - iqtisadiyyatın tarazlığı, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və milli gəlirin artımının təmin edilməsi.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - vergi mexanizmi ilə investisiyaların tənzimlənməsinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsində yeni elmi əsaslandırmanın tətbiqi.

Açar sözlər: Azərbaycan iqtisadiyyatı, investisiyalar, vergiqoyma.

Giriş

İnvestisiya sferası təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində mühüm rol oynadığından investisiya siyasətinin formalaşmasına daim diqqət artırılır. İnvestisiya qoyuluşları vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri həyata keçirilir, iqtisadiyyatın yüksək inkişafına nail olunur.

*Vergilər Nazirliyi, AZ 1040. Bakı ş. Bakıxanov qəsəbəsi, Ü.Rəcəb küçəsi, 1.
perviz595959@mail.ru

Normal investisiya mühitinin yaradılması dövlətin iqtisadi, o cümlədən investisiya siyasətinin əsas vəzifələrindən biri kimi özünü göstərir. İnvestisiya vəsaitlə ictimai istehsalın planlı inkişafına nail olunur, iqtisadiyyatın səmərəliliyi və tarazlığı təmin edilir, çəkilən məsrəfin hər manatına görə daha çox məhsul və milli gəlir artımına şərait yaradılır. İnvestisiya əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, maddi istehsalın digər formada inkişafına kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif iqtisadi mexanizmlərdən istifadə edir. Tənzimləmədə əsasən vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi nəzərdə tutulur. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemində vergilər mühüm rol oynayır. Bu baxımdan investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının vergi mexanizminin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin təhlili bu gün olduqca aktual bir məsələdir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axını ölkənin ixracat potensialının genişləndirilməsinə, istehsalın inkişafına, əmək ehtiyatlarından tam və səmərəli istifadə edilməsinə, sahibkarlıq sahəsində müasir bazar münasibətlərinin mənimsənilməsinə, yeni texnologiyanın ölkəyə gətirilməsinə və bütövlükdə ölkənin iqtisadi infrastrukturunun yenidən qurulmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu baxımdan Azərbaycanda investisiya mühitinin öyrənilməsi və bu sahədə olan problemlərin üzə çıxarılması aktual problemlərdə biri hesab edilmişdir.

2. İnvestisiyaların mahiyyəti və iqtisadiyyatın inkişafında rolu və əhəmiyyəti

İnvestisiya bütövlükdə gəlir (*mənfəət*) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, həmçinin maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

İnvestisiya mühitini üç qrupda birləşdirmək olar: ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial və hüquqi-təşkilati təminat. Bu cəhətdən ictimai-siyasi amillə ölkənin daxili və xarici siyasi rejimi, ictimai vəziyyətin sabitliyi; iqtisadi-sosial amillərə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi (*yaxud iqtisadi inkişafın potensial imkanları*), iqtisadi artımın səviyyəsi və onun perspektivləri, inflyasiyanın vəziyyəti, milli valyutanın möhkəmliyi və dönrəlik dərəcəsi, vergitutma, gömrük və ticarət rejimi, bazar infrastrukturunun inkişafı, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, iş qüvvəsi bazarının vəziyyəti (*onun qiyməti, tərkibi*), infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi və s.; hüquqi təminat və təşkilati tədbirlərə ölkədə tətbiq olunan hüquqi normativ aktları və investisiyanı cəlb etmək üçün təşkilati və təbliğat xarakterli tədbirləri daxil etmək olar. İnvestisiyalar makroiqtisadiyyatda oynadığı rola görə aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

Birinci, investisiyalar xərclərin böyük və dəyişkən komponenti olduğuna görə investisiyaların kəskin artması və ya azalması məcmu tələbə kəskin təsir göstərə bilər, məcmu tələbin dəyişməsi isə öz növbəsində istehsala və məşğulluğa təsir göstərəcəkdir.

İkinci, investisiyalar kapital yığılmasına səbəb olurlar. Avadanlıq və tikililərin artımı ölkənin potensial istehsalını genişləndirir və uzun müddətə iqtisadi artımı təmin edir.

Beləliklə, investisiyalar ikili rol oynayır: *qısa dövrdə istehsala məcmu tələb ilə təsir göstərməklə və uzun müddətli dövrdə kapitalın yaranmasının potensial istehsala və məcmu təklifə təsir göstərməsi yolu ilə.*

İnvestisiya qoyuluşunda birbaşa və portfel investisiyaları daha böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Kapitalın qoyulma məqsədinə görə bölgüsü investisiya qoyuluşu sahəsində böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu bölgüyə əsasən birbaşa investisiyalar və portfel investisiyaları mövcuddur.

Birbaşa investisiyalar - bu elə kapital qoyuluşudur ki, investora kapital qoyulmuş obyekt üzərində nəzarət imkanı verir. Birbaşa investisiyalar uzun müddətə iqtisadi maraqları əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Bu investisiyalar əsasən şəxsi sahibkar kapitalı ilə əlaqədardır.

Portfel investisiyaları - xarici qiymətli kağızlara qoyulan kapitaldır. Bu investisiyalar investora kapital qoyulmuş obyekt üzərində real nəzarət hüququ vermir.

Sadəəcə investisiya həcmünün artımına baxaraq həmin ölkə iqtisadiyyatının inkişafı haqqında fikir yürütmək çox çətindir. İnvestisiya çox geniş bir anlayışdır. Hansı istiqamətin əsas götürülməsi mühüm məsələdir. Burada portfel, birbaşa, daxili və ya xarici investisiyalardan istifadənin müəyyən edilməsi prioritet məsələ ola bilər. Ölkə olaraq elə yanlış sahələrə investisiya cəlb oluna bilər ki, bu ölkəni inkişafa yox, tənəzzülə sürükləyər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmtəə istehsalçılarının investisiya fəallığı ilə gəlirlərdən tutulan vergi dərəcələri arasındakı asılılığı öyrənməyə yönəldilən Laffer nəzəriyyəsinə görə vergilərin artırılmasının müəyyən həddi vardır. Həmin həddin aşması öz növbəsində işgüzar fəallığın aşağı düşməsinə, bunun isə nəticədə büdcənin gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxara bilər [3, 6, 7]

3. Dövlətin investisiya siyasətinin əsas xüsusiyyətləri

Hər hansı bir ölkədə əlverişli vergi mühitinin yaradılması məsələsi xarici investorları narahat edən başlıca problemlərdəndir. Xarici investorları vergi güzəşti və imtiyazlarından daha çox, öz fəaliyyətlərini uzun müddətə proqnozlaşdırmağa imkan verən vergi sisteminin sabitliyi və təkamülünün müəyyənliyi maraqlandırır.

Dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi hesabına əsas fondların yeniləşdirilməsinin və istehsalın yenidən qurulmasının

həyata keçirilməsinin təmin edilməsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya siyasətinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri mövcud müəssisələrin texnika ilə təchizinə və yenidən qurulmasına yönəldilən məsrəfin (*əsaslı vəsait qoyuluşunda avadanlıq və maşınlar üçün*) xüsusi çəkisinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu istiqamətdə xərclərin getdikcə artması əsas istehsal fondlarının yeniləşməsinə səbəb olur [6].

Məhz buna görə xarici investisiyaların cəlb edilməsi investisiya siyasətində baş verəcək ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasını tələb edir. Buna görə də ölkədə həm investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin ümumi qanunauyğunluqlarının, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinin həlli bazar münasibətləri şəraitində mühüm zəruriyyətə çevrilir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Milli iqtisadi inkişaf modelinin tərkib hissəsi kimi təkmil vergi sisteminin tətbiqi ölkədə investiyaların cəlb edilməsi istiqamətində sabit vergi rejiminin həyata keçirilməsini zəruri edir. Vergi rejiminin sabitliyi - vergilərin tərkibinin, dərəcələrinin, güzəştlərin, sanksiyaların bir dəfə və həmişəlik müəyyən edilməsi demək deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə uzun müddət dəyişməyən vergi sistemi (*vergi rejimi*) mövcud deyildir. Hər bir vergi sistemi tətbiq olunduğu dövrdən ictimai quruluşun xarakterini, ölkənin iqtisadiyyatının vəziyyətini, sosial-siyasi vəziyyətin sabitliyini və s. xüsusiyyətləri əks etdirir. Göstərilənlər və digər şərtlər dəyişdikcə, vergi sistemi onun üzərinə qoyulan tələblərə cavab verə bilmədiyindən, iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv şərtləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq bütünlükdə vergi sistemində, yaxud onun ayrı-ayrı elementlərində (*dərəcələr, güzəştlər və s.*) zəruri dəyişikliklər edilir. Vergi rejiminin sabitliyi və dinamikliyinin əlaqələndirilməsinə onunla nail olunur ki, aşkar görünən səhvlərin aradan qaldırılması istisna olmaqla il ərzində heç bir dəyişiklik edilmir [4, 5].

Respublikamızda həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinin yaradılması vasitəsilə xarici investorların ölkəyə cəlb olunmasıdır. Bu məsələ ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və qorunması, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə iqiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir.

Ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti nəticəsində yaradılmış əlverişli vergi mühiti son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, xarici investorların iqtisadiyyata axınının xeyli güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Respublikada investisiya prosesinin inkişafına dövlət təsirinin gücləndirilməsi məqsədilə büdcədə investisiya layihələrinə dövlət təminatlarının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu təminat xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda öz əksinin tapmışdır. Respublikada sabit investisiya mühitinin yaradılmasında əsas amil ilk növbədə xarici investorlar üçün əlverişli şəraitin

təşkil edilməsidir. Respublikaya investisiyanın axıb gəlməsinin ən başlıca səbəbi onların bu əməliyyatdan lazımı mənfəət əldə etməsidir.

Qeyd edək ki, respublikamızın investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərinə aşağıdakı məsələlər daxildir:

- mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyələşdirməni azaltmaqla onlardan əsasən ümum dövlət obyektlərinə yönələn investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilməsi;
- investisiyaların ən çox iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafına yönəldilməsi;
- investisiya resursları bazarının təşkil edilməsi;
- mənzil tikintisi və digər investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün əhalidən toplanan resurslardan istifadənin genişləndirilməsi;
- investisiya sığortası üzrə hüquqi bazanın yaradılması;
- investisiya tsiklinin davam etməsi müddətinin qısaltılması.

Respublikamızda xarici və daxili investisiya resurslarının səfərbərliyə alınması məqsədilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsi üçün Milli proqram işlənilib hazırlanmışdır. Bu proqramda xarici və daxili investisiyanın cəlb edilməsinin prinsipləri və mexanizmləri öz əksini tapmış və eyni zamanda, investisiyanın prioritet sferası üzrə əməkdaşlıq və onun səmərəlilik formaları göstərilmişdir.

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. Investisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir.

4. Investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi

Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə, ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki, sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsi dövlət, yerli büdcələr və şəxsi vəsaitlər hesabına yerinə yetirilir. Investisiya qoyuluşları başlıca olaraq ölkənin ictimai tələbatının ödənilməsinə, iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəldilir. Təsərrüfat və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq investisiya qoyuluşları fəaliyyətdə olan ölkə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Dövlət ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinə və habelə, xalq təsərrüfatında zəruri nisbətlərin yaradılmasına, istehsal və sosial infrastrukturun formalaşmasına da ciddi nəzarət edir.

Məlum olduğu kimi, hər hansı bir istehsal və sosial sahələrinin yaradılması, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və beləliklə, məşğulluğun təmin edilməsi müvafiq investisiya qoyuluşlarını və ondan daha səmərəli istifadə edilməsini tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilər ənənəvi fiskal vasitəsindən daha çox sosial-

iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi alətinə çevrilir. Belə ki, vergi tənzimlənməsi təkrar istehsal prosesində sistemləşdirici, bölüşdürücü və nəzarətedici funksiyaları yerinə yetirir. Vergi tənzimlənməsi demək olar ki, iqtisadiyyatda dövlət müdaxiləsinin bütün sferalarını əhatə edir. Hər hansı bir dövrdə müvafiq vergiqoyma sistemi tətbiq etmək və yaxud da onu təkmilləşdirmək, vergi dərəcəsini müəyyənləşdirmək, onun quruluşu və formasını dəyişmək, alınan vergiləri diferensiallaşdırmaq, dövlətin iqtisadi siyasətindən asılı olmayaraq vergi güzəştləri qoymaq, ləğv etmək, vergi borcunun müddətini uzatmaq və ya tamam ləğv etmək və s. bu kimi tədbirlər verginin tənzimlənmə funksiyasının əsas (aparıldığı) istiqamətləridir. Dövlət bu vasitələrdən istifadə edərək əsaslı vəsait qoyuluşunu stimullaşdırır və ya məhdudlaşdırır, habelə əhalinin həyat səviyyəsinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir [2, 8].

Cəmiyyət üzvlərinin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu baxımdan xarici investisiya qoyuluşlarının rolu və əhəmiyyəti son dərəcə yüksəlmiş olur. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsi milli daxili məhsulun strukturunda aparıcı sahələrin, xüsusilə, strateji sahələrin rol və əhəmiyyətinin getdikcə artırılmasını tələb edir. Bu cəhətdən, respublikaya xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, iqtisadiyyatın inkişafında lazımi proporsiyaların təmin edilməsi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlarla yanaşı dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif metodlardan (iqtisadi mexanizmlərdən) daha fəal istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar [6, 7]:

- ❖ vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi;
- ❖ kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi (*o cümlədən əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə*). Amortizasiya üzrə güzəştlər, ayrı-ayrı iqtisadi sahələr, əsas fondların və avadanlığın müxtəlif növləri və elementləri üçün dəyişkən və fərqli müəyyən edilə bilər.
- ❖ ayrı-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün subvensiya, subsidiya büdcə borclarının verilməsi;
- ❖ dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi;
- ❖ antiinhisar tədbirlərin görülməsi;
- ❖ mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;
- ❖ torpaqdan, sudan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ❖ qiymətoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;
- ❖ investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi.

Həmçinin, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə

nəzarət daxildir. Dövlət investisiyasının idarə olunması dövlət, yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir və büdcə, büdcədən kənar vəsaitin və həmin orqanlar tərəfindən cəlb edilən başqa vəsaitin planlaşdırılmasından, investisiyanın şərtlərinin müəyyənləşdirilməsindən və bunlarla bağlı digər məsələlərin həllindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi dövlət tərəfindən büdcənin mədəxilini formalaşdırmaqla iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunu, sahibkarlıq və biznes fəaliyyətini stimullaşdıraraq, vergi ödəyicilərini daha çox gəlir əldə etməyə, onları istehsalı daha da genişləndirməyə sövq edən vergi siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Belə siyasət sahibkarlığın və biznes fəaliyyətinin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmağa, ölkənin sosial iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə, vergi daxilolmalarının artmasına və son nəticədə əhəlinin maddi rifahının daha da yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Məcəllədə ölkənin vergi qanunvericiliyi sistemləşdirilmiş, vergi siyasətinin istiqamətləri və vergitutmanın prinsipləri bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Bundan başqa, tətbiq olunacaq vergilər elmi surətdə əsaslandırılmış, onların müəyyən edilmə, hesablanma, yığılma və dövlət büdcəsinə köçürülmə qaydaları xeyli sadələşdirilmişdir.

Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu daha da artmışdır. Vergi Məcəlləsində əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi son illərdə azaldılaraq 20 faizdən 18 faizə, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi 22 faizdən 20 faizə endirilmiş, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi də 20 faiz səviyyəsində müəyyən edilmiş, fiziki şəxslərin aylıq gəlirindən və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə illik gəlirdən tutulan verginin dərəcəsinin yuxarı həddi 35 faizdən 30 faizə endirilmiş, ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan alınmamış və ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatların həcmi 150 000 manat və ondan az olan hüquqi şəxslər, həmçinin 90 000 manat və ondan az olan hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi hüququna malik olmuş, ƏDV və aksizlər üzrə elektron vergi hesabfakturalarının tətbiqinə başlanılmışdır. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından əldə edilən gəlirlərin vergidən azad edilməsi, xüsusi növ vergi rejimlərinin, o cümlədən kiçik biznesin inkişafı üçün sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi, Bakı şəhəri ilə müqayisədə regionlarda sadələşdirilmiş verginin aşağı dərəcə ilə tətbiq edilməsi, regionlarda kiçik biznes obyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, regional inkişafın və regionlarda məşğulluq probleminin həll edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin bariz nümunəsidir. Ümumilikdə götürdükdə, Azərbaycanda artıq iqtisadi sabitlik yaranmış, investisiya mühitini yaxşılaşdıraraq fiskal siyasət formalaşmışdır [4].

Aydındır ki, ölkə lazımı maliyyə, material resurslarına malik olmalıdır. Əks halda milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını və inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsi zəruriyyətə çevrilir. Məhz buna görə də, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda xarici ölkələrin marağına və Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafına tam uyğun olaraq, qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi imkanı yaradılır.

5. Vergi siyasətinin investisiyaların artımına təsiri

Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsində özünəməxsus rol oynayan vergi siyasəti vasitəsilə hökumət maliyyə sistemində nəzarət edir və bazar mexanizminə təsir edə bilər. Vergi siyasəti sosial-iqtisadi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edən problemləri (*yoxsulluq, işsizlik, əhəlinin sosial müdafiəsi və s.*) həll etmək üçün tələb olunan pul vəsaitlərinin yığım forması olan büdcəni formalaşdırmağa imkan verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi siyasəti maliyyə bazarının sabitləşdirilməsinə, həmçinin dövlətin öz funksiyalarını həyata keçirə bilməsi üçün maliyyə təminatına xidmət edən alət rolunu oynayır. Odur ki, bu alətdən düzgün və məqsədyönlü şəkildə istifadə olunması, vergi siyasətinin dövlət büdcəsinə real təsirinin müəyyən edilməsi hazırkı şəraitdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya ölkə iqtisadiyyatı üçün o zaman səmərəli hesab edilə bilər ki, o iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinə yönəldilsin. İnvestisiyanın ölkə iqtisadiyyatına həddən çox tətbiq edilməsi iqtisadiyyatın gərgin vəziyyətdə olmasına və inflyasiyaya səbəb ola bilər. Amma investisiyanın tələbdən az olması da deflyasiya ilə nəticələnər. Deməli investisiya iqtisadiyyata lazımı qaydada və miqdarda tətbiq edilməlidir [3, 9].

Ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti, yaradılmış vergi mühiti son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şərqi və Mərkəzi Avropa, Baltikyanı və Cənubi Qafqazın əksər ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycan investisiyaların cəlb edilməsi prosesinə ən axırıncı qoşulmuşdur. Buna baxmayaraq bu sahədə çox irəli getmiş və müvəffəqiyyətlər qazanmışdır.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dövlət tərəfindən aparılan məqsədyönlü tədbirlər çərçivəsində Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyəti genişləndirilmiş, qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması və ixracın təşviqi məqsədilə Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (*AZPROMO*) yaradılmışdır. Müasir dövrdə bu istiqamətdə ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Belə ki, əsas investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət daha da artırılır. İnvestisiya siyasətinin ən mühüm vəzifəsi mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə, vəsaiti elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsini təmin edən

sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürməkdən ibarətdir.

Sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatı və Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması “bir pəncərə” prinsipinə uyğun təşkil edilmişdir. Özəl sektorun inkişafının sürətləndirilməsi, bu sahəyə maliyyə dəstəyinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə dövlət vəsaitləri hesabına sahibkarların investisiya layihələrinin güzəştli qaydada kreditləşdirilməsinin daha effektiv mexanizmi formalaşdırılmışdır.

Azərbaycanda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas məqsədi xarici və daxili iş adamları, investorlar üçün eyni səviyyəli vergi mühiti yaratmaqdan ibarətdir. İnvestisiya fəaliyyətinin vergi imtiyazı amortizasiya siyasəti ilə sıx əlaqədədir ki, bu da istehsal potensialının daha intensiv yeniləşdirilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Təsərrüfat subyektlərinin xüsusi investisiya istehsal resurslarına amortizasiya ödənişlərinin əhəmiyyətini artırmaq üçün fikrimizcə, mövcud amortizasiya normalarına yenidən baxılmasını sürətləndirmək və onun yeni üsullarının tətbiqini genişləndirmək məqsəduyğundur.

Respublikamızın iqtisadiyyatına müstəqillik əldə olunandan bəri, son illərin statistik məlumatlarına əsasən təqribən 90 milyard dollar həcmində sərmayə qoyulmuş və bunun da yarısını xarici investisiyalar təşkil edir. Ümumiyyətlə, əhalinin rifahına düşən xarici investisiya həcminə görə, hazırda ölkəmiz Şərqi Avropa və MDB məkanında lider ölkələrdən sayılır.

Bu, ilk növbədə, heç şübhəsiz ki, hökumətin ölkəyə xarici sərmayənin cəlb edilməsi üçün həyata keçirdiyi müvafiq “açıq qapı” siyasətinin nəticəsidir. Bəlli olduğu kimi, ölkəmiz sosial və iqtisadi tənəzzüldən məhz “Əsrin müqaviləsi” bağlandıqdan sonra qurtulmağa başladı ki, iqtisadiyyat 1996-cı ildən etibarən, arada bəzi illəri (neftin dünya bazarlarında qiymətinin endiyi vaxtları) istisna etməklə demək olar ki, hər il artdı və dövlətin maliyyə imkanları da sürətlə genişlənməyə doğru start götürdü.

Elə ölkədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə cəlb olunan ümumi investisiyaların strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verməsi də məhz bundan sonra - dövlətin maliyyə imkanlarının artması nəticəsində yarandı ki, daxili investisiyaların həcmi xaricini ilbəl üstələməyə başladı. Statistik məlumatlara əsasən, 2000-2009-cu illərdə bütün mənbələr üzrə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların dinamikası cədvəl 1-də göstərilmişdir [1].

Statistik məlumatlara əsasən aparılan təhlillər göstərir ki, bütün mənbələr üzrə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar və o cümlədən xarici investisiyalar illər üzrə 2008-ci il istisna olmaqla artmaqda davam edir. Eyni zamanda bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşunda xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 64,3 faiz, olmuşdursa, bu göstərici artaraq 2005-ci ildə 68,7 faizə çatmış, 2006-cı ildə azalaraq 60,9 faiz, azalma illər üzrə davam etmiş 2009-cu ildə isə 41,9 faiz təşkil etmişdir. Digər tərəfdən iqtisadiyyata yönəldilən xarici investisiyaların tərkibində neft sek-

Cədvəl 1. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

İllər	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları <i>(xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla)</i>						
Milyon manat	1 289,8	6 733,4	7 415,6	10 353,9	13 328,0	10 475,0
Milyon \$	1 441,4	7 118,5	8 300,4	12 066,1	16 222,0	13 033,5
Xarici investisiyalar						
Milyon manat	829,5	4 628,5	4 514,2	5 727,2	5 625,8	4 395,1
Milyon \$	927,0	4 893,2	5 052,8	6 674,3	6 847,4	5 468,6
<i>o, cümlədən neft sənayesinə yönələn xarici investisiyalar</i>						
Milyon \$	546,1	3 799,9	3 422,3	4 003,3	3 350,7	2 412,7
Daxili investisiyalar						
Milyon manat	460,3	2 104,9	2 901,4	4 626,7	7 702,7	6 079,9
Milyon \$	514,4	2 225,3	3 247,6	5 391,8	9 374,6	7 564,9

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, «Səda», 2010, 840 s.

toruna yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 58,9 faiz olmuş, 2005-ci ildə bu göstərici 77,7 faizə çatmış, 2006-cı ildə azalaraq 67,7 faiz olmuş, azalma illər üzrə davam etmiş 2009-cu ildə isə 44,1 faizə enmişdir [1].

İlk baxışda yenə düşünmək olar ki, xarici investisiyaların azalmasına 2008-2009-cu illər ərzindəki qlobal maliyyə və iqtisadi böhran səbəb olub. Ancaq fakt bundan ibarətdir ki, ölkədə əsas kapitalla yönələn xarici investisiyaların artım tempi məhz 2005-ci ildən sonra azalmağa başlayıb. Bu vəziyyət daxili maliyyə imkanlarının artımı nəticəsində baş vermiş, neftin dünya bazarlarında qiymətinin ildən ilə yüksəlməsi Azərbaycan hökumətinə əsas infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsini öz üzərinə götürməyə imkan yaratmışdır. Ölkəmizdə neft və qeyri-neft sektoru üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların artım tempi də ilk dəfə olaraq, məhz bundan sonra tarazlaşmış 2007-ci ildən etibarən, bu sahədə mövcud tendensiya ikincinin xeyrinə dəyişməyə başlamışdır. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, 2009-cu il böhranla, xüsusən də neftin dünya bazarlarında qiymətinin düşməsiylə əlaqədar ölkəmizdə də bir çox layihələrin icrası dayandırılmış, onların sayı kimi məcburi surətdə birdən-birə 2 dəfə azaldılmalı olmuşdur. Fikrimizcə, ölkənin maliyyə potensialının artması nəticəsində qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün ideal zəmin yaranmış və xarici sərmayə cəlbi üçün həyata keçirilən uğurlu siyasətin əsl səmərəsi də məhz bundan sonra özünü göstərməlidir.

Dövlətin artan maliyyə imkanları hesabına ölkədə mühüm investisiya, o cümlədən regional proqramların və infrastruktur layihələrin maliyyələşdirilməsinə şərait yaranmışdır. Bununla əlaqədar möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi kursun prioritet istiqaməti olaraq Azərbaycanda neft sektoru ilə bərabər qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə bu gün xüsusi diqqət yetirilir.

Xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsində çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin böyük əhəmiyyəti vardır. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində maraqlı olan dövlət üçün investisiya riskini azaldan beynəlxalq müqavilələrə qoşulması çox zəruridir.

Xarici investisiya siyasəti Azərbaycan dövlətinin ümumi investisiya siyasətinin mühim tərkib hissəsi olub, milli iqtisadiyyatın yüksəlməsində, onun stabil inkişafında və əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsində özünəməxsus rol oynayır. Bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün xüsusi investisiya proqramları işlənilib hazırlanmalı və həmin proqramlarda milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri və beynəlxalq təcrübə hər tərəfli öyrənilib nəzərə alınmalıdır. Bu zaman ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən sahələrə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə sahələrdən biri də yanacaq-energetika olduğundan ilk növbədə həmin sahələrə xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün ayrıca investisiya planı işlənilib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Digər tərəfdən qeyri-neft sektoruna xarici kapitalın cəlb olunması da diqqət mərkəzində olmalı və mühüm vəzifə kimi qarşıda durmalıdır. Fikrimizcə, qeyri-neft sektorunun ayrı-ayrı sahələri üzrə sistemli şəkildə investisiya proqramları işlənməli, bunlar kompleks proqramlar ilə ziddiyət təşkil etməməli və bu sahənin müxtəlif bölmələri arasındakı qarşılıqlı əlaqələri özündə əks etdirməlidir. Neft sektorundan alınan gəlirlər qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi üçün də kompleks proqramlar işlənilib hazırlanmalıdır.

6. Nəticə

İqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması respublikada aparılan vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Ölkəmizdə aparılan iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri neft sektorunun inkişafı ilə paralel olaraq qeyri-neft sektorunun daha yüksək tempdə inkişaf etdirilməsinə təmin etməkdən ibarətdir. Qeyd olunmalıdır ki, bu sahədə nəzərdə tutulan inkişaf artıq reallığa çevrilir.

Vergi daxilolmalarında qeyri-dövlət sektorunun payının durmadan yüksəlməsi bunu bir daha sübut edir. Respublikanın vergi sistemində həyata keçirilən islahatların məntiqi nəticəsi olaraq vergi idarəetmə strukturu modernləşmiş, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli vergi mühiti yaradılmışdır ki, bunun da nəticəsində vergi xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyi artmış, sahibkarların və iş adamlarının sayı

çoxalmış, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, istər dövlət, istərsə də özəl investisiyalar sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri müəyyən olunmalıdır. Bu baxımdan neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektoruna və eyni zamanda regionların inkişafına həm xarici, həm də daxili investisiyaların yönəldilməsini stimullaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- regionların coğrafi şəraitinə uyğun olaraq onlar arasında investisiyaların bölüşdürülməsinin təmin edilməsi (regionlar arasında investisiyaların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması);
- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin genişləndirilməsi, insan kapitalına, infraqurultura qoyulan investisiyaların prioritetliyinin artırılmasına nail olunması;
- kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün vergi tətillərinin davam etdirilməsi, kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsinə investisiya proqramının köməyi ilə yardım edilməsi;
- xarici ticarət rejimində təkmilləşdirmələr aparmaqla özəlləşdirilmiş müəssisələrin texnoloji cəhətdən yenidən qurulması üçün müasir texnologiyanın ölkəyə gətirilməsinə əlverişli vergi mühitinə yaradılması;
- birbaşa xarici investisiyaların istehsalə yönəldilməsinin vergi mexanizmləri vasitəsilə stimullaşdırılması;
- daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyaların ixracyönümlü və əlavə dəyərin xüsusi çəkisi yüksək olan sahələrə yönəldilməsi;
- restrukturizasiya prosesinin davam etdirilməsi yolu ilə yerli müəssisələrin investisiya cəlb ediciliyinin artırılması;
- investisiyaların vergi tənzimlənməsi istiqamətində qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi.

Qeyd etməliyik ki, investisiyanın ölkəyə daxil olma forması da çox əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan yeni investisiyalar ilə xarici şirkətin əsasən özəlləşdirmə yolu ilə yerli şirkəti satın alınması halları bir-birindən fərqləndirilməlidir.

Buna görə bir çox ölkələrin təcrübələrindən yararlanmaq zəruridir. Çünki bizim güzəşt kimi təklif etdiklərimiz digər ölkələrin təkliflərinin yanında xarici investorlar üçün əlavə bir alternativ yarada bilər. Ona görə də təkliflərimiz daha cəlb edici olmalıdır.

Xarici investisiyaların təşviq edilməsi yolları araşdırılarkən dünyada daha çox vergi təşviq növlərinin tətbiq olunduğu qeyd edilməlidir.

Digər təşviqlərin nəticəyə fokuslanmaması vergi təşviqlərinə rəğbətini getdikcə daha artdığını göstərir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi təşviqlərinin əsasən regionlar və iqtisadiyyatın sahələri üzrə investisiyaların artırılması məqsədilə tətbiq edildiyi qeyd edilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2010. Bakı: "Səda", 2010, 840 s.
2. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: "Nasir", 2002, 447 s.
3. Kəlbəliyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: "Elm", 2005, 468 s.
4. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
5. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Dərslük. Bakı: 2007, 324 s.
6. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Финансы и статистика, 2007, 256 с. (Babuşkina A.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. M.: Maliyyə və statistika, 2007, 256 s.)
7. Зверев В.А. Методы государственного регулирования инвестиционной деятельности. М.: Экономист, 2006. 124 с. (Zverev V.A. "İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi metodları". M.: Ekonomist, 2006, 124 s.)
8. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. Налоги и налогообложение в Азербайджане. Баку: 2005, 530 с. (Musayev A.F., Sadiqov M.M., Məhərrəmov R.B., Salayev R.A. Azərbaycanada vergilər və vergi qoyma. Bakı: 2005, 530 s.)
9. Самедзаде З.А. "Этапы большого пути - Экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы". Баку: "НУРЛАР", 2004, 936 с. (Səmədzadə Z.A. "Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri", Bakı: "NURLAR", 2004, 936 s.)

Рзаев Парвиз Гафар оглы

Министерство по налогам Азербайджанской Республики,
доктор философии по экономике,

Налоговые аспекты регулирования инвестиций

Аннотация

Целью исследования - является изучение проблем оптимального налогового механизма для улучшения инвестиционной среды и стимулирования инвестиций, а также выдвижение соответствующих предложений.

Методология исследования – системный подход, сравнительный анализ.

Выводы исследования – определены направления эффективного регулирования и стимулирования инвестиционной деятельности

Ограничение исследования – требуется исследование с более широким охватом.

Практическая значимость исследования – полученные результаты могут использоваться для обеспечения роста национального дохода, повышении эффективности и сбалансированности экономики

Оригинальность и научная новизна исследования – применение новых обоснований для определения направлений регулирования инвестиций с налоговым механизмом.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, инвестиции, налогообложение.

Rzaev Parviz Gafar oqli

Ministry of Taxes of Azerbaijan Republic,
Doctor of Philosophy in Economics

Tax aspects of regulation of investments

Abstract

Purpose- research objective is studying of problems of the optimum tax mechanism for improvement of the investment environment and stimulation of investments, and also promotion of corresponding offers.

Design/methodology - the system approach, the comparative analysis.

Findings - are defined directions of effective regulation and stimulation of investment activity

Research limitations/implications - is required research with wider coverage.

Practical implications - the received results can be used for maintenance of growth of the national income, increase of efficiency and equation of economy.

Originality/value - application of new substantiations for definition of directions of regulation of investments with the tax mechanism.

Keywords: *Azerbaijan's economy, investment, taxation.*

EL Classification Codes: E22, E62, G11, H2, H21, O23.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.04.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 21.04.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 17.05.11.